

Nysunds kyrka, Karlstad stift

Dendrokronologisk datering

Daniel Eriksson 2017-01-05

Bygg &
Hantverk i Karlskoga

TRADITIONSBÄRARNÄ

Yrkesspecialister i samverkan
för bevarande av traditionella hantverk.

Bakgrund

Under 2016 och 2017 års ombyggnationer och restaureringsarbeten utförde undertecknad en liten byggnadsarkeologisk undersökning, samt dendroprovtagning. Detta utfördes på uppdrag av Degerfors-Nysunds församling genom arkitekt Björn Norman, Norman Arkitektkontor AB.

Det gjordes ingen fullständig undersökning av kyrkan, utan fokus låg på de partier som berördes av de pågående ombyggnationerna. Dels för att vissa partier inte skulle vara åtkomliga efter avslutat arbete, och dels för att arbetena gav fint dendrokronologiskt material, så att säga ”på köpet”. Denna rapport kan med fördel kompletteras med en mer omfattande undersökning i framtiden.

Den dendrokronologiska analysen av materialet är gjord av Hans Linderson vid Lunds universitet.

Historik

Här redogörs för den historik så som vi idag känner den. Följande text är ett utdrag ur ”Kyrkor i Örebro län” av Estrid Esbjörnsson 2000.

”Nysunds kyrka ligger i samhället Åtorp invid Letälven, som länge utgjort gräns mellan Värmland och Närke. Nysunds socken bildades 1638, då en del byar utefter Letälven, belägna dels på värmlandssidan, dels på närkesidan, slogs ihop. I denna gränsbygd passerar genom Åtorp den gamla färdvägen mellan Närke och Värmland, Letstigen. Sedan 1817 leder en imponerande stenvalvsbro över Letälven. Den nuvarande kyrkan kan ha haft ett litet medeltida kapell, Skogsbo kapell, som föregångare, omnämnt på 1680-talet och med kvarstående rester ännu 1735. Det var beläget på gården Sunds ägor på närkesidan men dess exakta läge har ännu inte gått att lokalisera. Riseberga kloster ägde mark i området, varför det kan ha varit ett andaktställe för vägfärande.”

”Kyrkan började byggas i samband med sockenbildningen och tycks ha stått klar 1639. Det var en liten, timrad byggnad med rektangulärt långhus, troligen smalare kor i öster och torn i väster. Den har sedan byggts till i etapper. Långhuset förlängdes åt öster 1683-91, då koret blev tresidigt. Sakristian i norr tillfogades 1710. En ny utvidgning utfördes 1735-40, då korsarmarna i både norr och söder tillbyggdes liksom deras förstukvistar, varvid kyrkan fick sin korsformade plan. Även tornet ombyggdes då.”

Provtagning

De pågående arbetena innebar bland annat håltagning i långhusets västra timmervägg, mellan orgelläktaren och tornets första våning. Totalt sju timmervarv kapades, närmare bestämt varv 10-16 från syllan räknat. Av de bortkapade timmerbitarna togs en tunn sågskiva från varje stock. Dessutom togs totalt fyra borrhov från två av tornets stående, kraftiga stolpar.

Nedan följer några bilder från provtagningen, rapporten från den dendrokronologiska analysen, samt protokoll över provtagningen.

Till vänster syns den nygjorda öppningen mellan orgelläktaren och tornets första våning. Timmervarven är numrerade från 1-17, där 1 är syllstocken och 17 är väggbandet (timmerstommens översta stock). Till höger, tornets nordvästra hörnstolpe med borrhål tre och fyra.

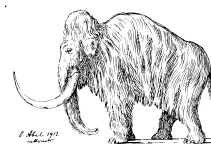

Bilden visar samtliga elva prover. Prov 1-4 är borrhövar från två av tornets stående stolpar. Prov 10-16 är sågskivor från timmervarv 10-16 i långhusets västra gavel.

LUND UNIVERSITY

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
HANS LINDERSON

3 januari 2017

Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2017:1

Hans Linderson

**DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV TORNET OCH LÅNGHUSETS
VÄSTRA GAVEL PÅ NYSUND KYRKA, ÅTORP, KARLSTADS STIFT**

Uppdragsgivare: Bygg & Hantverk i Karlskoga AB, att Daniel Eriksson, Valäsen 308, 691 94 Karlskoga

Område: Närke Prov nr: **67871-67885** Antal provtagna träd borrh+sågprov: **2+7**

Dendrokronologiskt objekt: Tornetsstolpar samt långhusets västra gavelvägg

Resultat:

Dendro nr:	ProvNr N_ _; (Stolpnr) Stock- varv*	Träd- slag	Antal ÅR; 2 radie om inget annat anges	Splint (Sp) Bark (B) Vank. (W)	Datering av yttersta års- ring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalv- året)	En mer vågad precisering av dateringen samt proveniensbedömn- ing
67888	1+2 (1)	Tall	192	Sp 67, B	1735	V 1735/36	NO Västergötland - lokal
67889	3+4 (6)	Tall	225	Sp 105, W?	1728	1732 ± 5	Östergötland-Lokal
67890	10*	Tall	185;3	Sp 77, W?	1637	1640 ± 3	V 1637/38, V-göta.
67891	11*	Tall	206	Sp 66, W	1686	V 1686/87	Närke
67892	12*	Tall	181	Sp 90, B	1686	V 1686/87	Närke
67893	13*	Tall	164	Sp 77, B	1686	V 1686/87	Närke
67894	14*	Tall	190	Sp 107, W?	1684	1685 ± 1	Närke
67895	15*	Tall	189	Sp 77, B	1686	V 1686/87	Närke
67896	16*	Tall	152	Sp 81, B	1684	V 1684/85	Närke

Kommentarer till resultaten

Flera prover uppvisar osäker vankant. Detta beror på att virket är extremt snålvuxet (tät) i de yttre/ungsta delarna.

Tornets vertikala stolpar, två av tolv, prov 1-4

Stolpe (1) är avverkad **vinterhalvåret 1735/36**, stolpe (6) är avverkad samma säsong eller max fem års avvikelse. Proveniensbedömningen är varierad men med ett visst överlapp för de båda stolparna. Stolpe (1) dateras bäst mot en mangårdsbyggnad som brann ner år 1999 i **Hova församling**. Stolpe (6) har en brokig livshistoria och dateras faktiskt bäst med en allmän kronologi från Östergötland. Man kan dock inte utesluta att just detta träd har en udda ståndort och därför inte kan korsdateras mot de övriga proverna.

Långhusets västra gavelvägg, stockvarv/prov 10 – 16

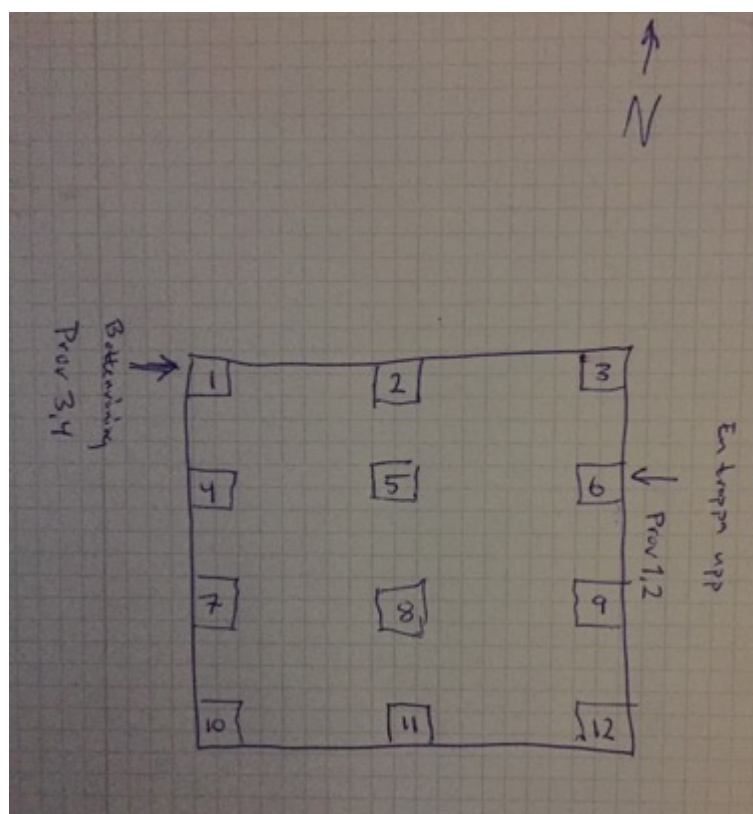
Prov 11-16 är avverkade **vinterhalvåret 1686/87** eller maximalt två års tidigare. Huvuddelen är avverkade vinterhalvåret 1686/87, rimligen är två provtagna träd avverkade två säsonger tidigare. Prov 10 är avverkat nästan femtio år tidigare, sannolikt vinterhalvåret 1637/38. Om denna inte är återanvänd så kan det tyda på att lägre stockvarv kan ha denna ålder. Prov 10 har också en avvikande proveniens och dateras avgjort bäst mot virke från **Ransberg kyrkas klockstapel** i Västergötland.

De övriga proverna är sannolikt hämtade från ett gemensamt område. Den kronologi som daterar bäst är från virke funnet i **Tångeråsa kyrkas "likbod"**. Årsringarna täcker tiden 1480-1686.

Protokoll Nysund, Karlstad stift. 2016-10-27

Provnr. Byggnadsdel

1 Tornet stolpe 6	Borrprov med vankant
2 Tornet stolpe 6	Borrprov med vankant
3 Tornet stolpe 1	Borrprov med vankant
4 Tornet stolpe 1	Borrprov med vankant
10 Västra gaveln	Sågskiva från stockvarv 10
11 Västra gaveln	Sågskiva från stockvarv 11
12 Västra gaveln	Sågskiva från stockvarv 12
13 Västra gaveln	Sågskiva från stockvarv 13
14 Västra gaveln	Sågskiva från stockvarv 14
15 Västra gaveln	Sågskiva från stockvarv 15
16 Västra gaveln	Sågskiva från stockvarv 16
17 Västra gaveln	Sågskiva från stockvarv 17

Protokoll över borrhöverna, samt en fältskiss över provtagningen i tornets stående stolpar.

Tolkning av resultatet

Nysunds kyrka är en liggtimrad byggnad som är 17 timmervarv hög. Gavelspetsarna är inte timrade, och yttertakets bärs upp av takstolar.

När det gäller kyrkans västra gavel, som denna rapport behandlar, består de första tio timmervarven av timmer som är slätbilat på ut- och insida, medan de övre sju varven endast är bearbetade på insidan, det vill säga in mot kyrkorummet. De med yxa bearbetade ytorna, uppvisar en ganska allmän behugningsteknik som är vanligt förekommande under 1500-talet och framåt. Träden som valts vid uppförandet av kyrkan är extremt tätvuxna och fullt mogna, med en stor utvecklad kärnandel.

Medelåldern ligger på 181 år, där det yngsta trädet var 152 år, och det äldsta 206 år. Dessa siffror grundar sig på de sju provtagna stockarna, och är kanske inte representativa för hela byggnaden.

Att de övre timmervarven inte är slätbilade behöver inte betyda att de ej är samtida med nedre delen av stommen, det var inte ovanligt att man slätbilade endast de synliga delarna av stommen. Resultatet av dendroanalysen visar däremot motsatsen, det vill säga att övre respektive nedre delen av stommen representerar olika faser i byggnadshistoriken.

Av de sju provtagna timmervarven hörde det lägst placerade, varv tio, till stommens nedre del, med slätbilat ut- och insida. Denna stock daterades till vinterhalvåret 1637/1638, vilket stämmer väl överens med den kända historiken som säger att kyrkan tycks ha stått klar 1639. Stocken i varv tio fälldes alltså på vintern, samma år som Nysunds socken bildades. Nu är det endast en av dessa stockar som daterats, och det är inte ställt utom allt tvivel att det kan vara en återanvänd stock, men det är ändå högst rimligt att anta att resterande av de tio första timmervarven skulle få samma datering.

Av de övre sju varven daterades de sex första. Dateringen säger att dessa träd fälldes vintern 1686/1687, vilket passar in i historiken på den förlängning av långhuset åt öster som skedde under perioden 1683-1691.

I samband med långhusets förlängning höjdes troligen kyrkan och ett nytt taklag restes. På vinden kan man bland takstolarnas ingående delar se ett antal återanvända delar, som troligen tidigare ingått i det äldsta taklaget.

Stock nummer tio har dessutom en avvikande proveniens mot stock 11-16. Stock tio tycks vara fälld i Västergötland, kanske i samma område som man hämtade virke till Ransbergs kyrkas klockstapel. Stock 11-16, som är avverkade ca 50 år senare, kommer från Närke, där timret i likboden vid Tångersåsa kyrka är den kronologi som daterar bäst.

Tornet, som är en resvirkeskonstruktion, är helt och hållet fristående från kyrkobyggnaden. Tornet är rest en halv meter från långhuset, och mellanrummet är utfyllt med brädor.

Två av tornets totalt tolv vertikala stolpar provtogs för dendroanalys. Provsvaret visar att tornet är rest 1736, eller möjligen något år därefter. De båda stolparna har en egenålder på ca 200 år och verkar vara huggna i västergötland även de, även om den ena stolpen har en något osäker proveniens. Den kronologi som daterar bäst är från en numer nerbrunnen mangårdsbyggnad i Hova. Kanske var det så att Tivedsskogarna hyste fina bestånd av mogna furor där virke hämtades till speciella byggen i regionen. Enligt historiken skedde omfattande om- och tillbyggnationer under perioden 1735-1740, då norra och södra korsarmen tillkom, samt även tornet ombyggdes. Man får väl säga att dendroanalysen till största delen bekräftar den kända historiken, även om det kanske mer var frågan om uppförandet av ett nytt torn, snarare än en ombyggnad av ett befintligt.

Kyrkan skall ursprungligen från tiden för uppförandet haft ett torn i väster. Dock finns inga uppenbara spår i stommen som bekräftar detta, även om vissa urtag och hål finns i västra gavelväggen.

Sammanfattningsvis kan sägas att resultatet av dendroprovtagningen bekräftar den kända byggnadshistoriken mycket väl, och denna rapport kan ses som ett grundarbete för fortsatta undersökningar av kyrkan och dess byggnadshistorik.

Exempel på timmermansmärkning i tornet.

I den nyupptagna öppningen mellan orgelläktaren ser man att endast insidan är slätbilad. Notera den stora andelen kärnved som syns i stockarnas ändträ.

Strax innan timren passerar utanför tornets anslutning mot kyrkan övergår den obearbetade ytan till att bli slätbilad.

Exempel på verktygsspår på den bilade (behuggna) ytan.